

עוני ותעסוקה: דפוסי תעסוקה בקרב מקבלי שירותים החיים בעוני במחלקות לשירותים חברתיים

אלה ברנד-לוי¹, מיקי מלול², נטע אחדות שדה³ ומיכל קרומר-
נבו⁴

מאמר זה בוחן את מצבם התעסוקתי של אנשים החיים בעוני ומשתמשים בשירות המחלקות לשירותים חברתיים. כן בוחן המאמר את תפקידם של מאפייני הרקע, מאפייני ההון האנושי ומצב הבריאות בהסבר מצב התעסוקה, ומציג את תפיסתם הסובייקטיבית של משתתפי המחקר באשר למצבם התעסוקתי. מדגם המחקר כולל 166 מקבלי שירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני. ניתוח הנתונים בוצע באמצעות שיטת מחקר משולבת, כמותנית ואיכותנית, ובמסגרתה בחנו את מצבם התעסוקתי של המשתתפים בשתי נקודות זמן: בחודשים יוני-אוקטובר 2016 וכשנה לאחר מכן, בחודשים יוני-נובמבר 2017. המרואינים רואינו בטלפון, והראיונות כללו שאלות סגורות ופתוחות. הממצאים הכמותניים הראו כי יותר מ-40% ממשתתפי המחקר עבדו בשתי נקודות הזמן, כ-33% לא עבדו כלל, ו-25% נעו בין תעסוקה לאבטלה. נמצא כי הגורמים שניבאו תעסוקה היו מאפיינים אישיים דוגמת מספר ילדים נמוך יותר, גיל מבוגר יותר, הכשרה מקצועית, היעדר מצוקה בין-דורית, ומצב בריאות טוב יותר. בשתי נקודות המדידה שיעור גבוה ממשתתפי המחקר היו מועסקים במשרות חלקיות, ונמצא קשר בין מאפייניהם האישיים של המשתתפים לבין היקף התעסוקה. הממצאים האיכותניים הצביעו על כך שהשיקולים

מאמר זה מבוסס על עבודת הדוקטורט של ד"ר ברנד-לוי במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית ע"ש גילפרד גלייזר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, בהנחיית פרופ' מיכל קרומר-נבו ופרופ' מיקי מלול.

- 1 דוקטור, עמיתת ממשק במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, האגודה הישראלית לאקולוגיה ולמדעי הסביבה
- 2 פרופסור מן המניין, דיקן הפקולטה לניהול, המחלקה לניהול ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
- 3 דוקטור, מרצה מן המניין, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
- 4 פרופסור מן המניין, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הממלאים תפקיד בהחלטה בדבר תעסוקה אינם רק כלכליים, וכי ההעדפה התעסוקתית של המשתתפים היא תוצר של מערכת שיקולים רחבה. כך הם מלמדים כי משתתפים רבים חשו לכודים בעבודות במשרה חלקית, באין חלופה טובה יותר. בסיום המאמר מוצגות מגבלותיו והמלצות למדיניות ולמחקרי המשך.

מילות מפתח: עוני, דפוסי תעסוקה, מחלקות לשירותים חברתיים, גישת היכולות, חסמים לתעסוקה, עבודה סוציאלית

1. מבוא

עוני וקשיים הקשורים לתעסוקה הם הסיבה השנייה בשכיחותה שבגינה אנשים פונים לסיוע המחלקות לשירותים חברתיים (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2017). עם זאת, רק בשנים האחרונות החל תחום התעסוקה להתפתח כתחום ייחודי בעבודתם של עובדים סוציאליים, נוצרו הכשרות ייעודיות, ומשרד הרווחה החל לעודד את עובדי המחלקות לשירותים חברתיים לעסוק גם בקידום התעסוקה של מקבלי השירות (ברששת, 2018; Levin & Sefati, 2018). התפתחות זו מצריכה הרחבה של גוף הידע בנוגע לדפוסי התעסוקה של מקבלי השירות במחלקות לשירותים חברתיים.

מאמר זה בוחן לראשונה את מצבם התעסוקתי של אנשים החיים בעוני ומשתמשים בשירות המחלקות לשירותים חברתיים. עוד בוחן המאמר את המאפיינים המסבירים את מצב התעסוקה, ומציג את תפיסתם של משתתפי המחקר באשר למצבם התעסוקתי. המאמר נפתח בסקירה של הספרות הדנה בדפוסי התעסוקה של אנשים שחיים בעוני, בחסמים לתעסוקה ובהשלכות היציאה לעבודה על חייהם של אנשים החיים בעוני. בחלק הבא מוצגת שיטת המחקר, ולאחריו ממצאים כמותניים על דפוסי התעסוקה והגורמים המנבאים את מצב התעסוקה ואת היקף התעסוקה. כן מוצגים ממצאים איכותניים בנוגע לסיבות לאי-תעסוקה ולעבודה במשרה חלקית. לבסוף, בפרק הדיון, נדונים הממצאים העיקריים ומוצגות המלצות למדיניות.

2. סקירת ספרות

דפוסי תעסוקה של אנשים החיים בעוני

באופן מסורתי, חוקרים וקובעי מדיניות תפסו את התעסוקה כדרך המרכזית להיחלץ מעוני. בשנים האחרונות התעצמה תפיסה זו בהשפעת תפיסות ניאוליברליות, המדגישות את אחריות הפרט למצבו. בהתאם לכך, במרבית המדינות המפותחות, ובכללן ישראל, נהוגה מדיניות אקטיבית המעודדת השתלבות בעבודה ומעדיפה אותה על פני הסתמכות על קבלה של גמלאות רשת הביטחון, שהן התוכניות להבטחת הכנסה (Achdut & Stier, 2018). המדיניות הננקטת לקידום ההשתלבות בשוק העבודה משתנה ממדינה למדינה, וכוללת תמהיל שונה של תמריצים ואמצעים מנדטוריים הנהוגים במסגרת מערכת התמיכה (Achdut & Endveld, In press).

מחקרים שבחנו את דפוסי התעסוקה של אנשים החיים בעוני מצביעים על טווח השתתפות אשר נע מהכללה מלאה בשוק העבודה ועד להדרה מלאה ממנו, כשבתווך מצויים אנשים אשר עוברים בין עבודה לאי-עבודה ברמות שונות של אינטנסיביות (Halleröd, Ekbrand, & Bengtsson, 2015). מחקרים רבים בתחום זה נערכו בקרב אנשים (או משקי בית) המקבלים קצבאות קיום, והם מצביעים על אי-היציבות התעסוקתית של מקבלי גמלאות, ועל כך שהדפוס השכיח בקרבם הוא של תעסוקה לא יציבה ותקופות חוזרות של אבטלה (Achdut & Stier, 2016; Collins & Mayer, 2010; Danziger, Danziger, Seefeldt, & Shaefer, 2016; Wood, Moore, & Rangarajan, 2008; Wu, Cancian & Meyer, 2008). למשל, במחקר שעקב במשך שלוש שנים אחר דפוסי העבודה של אנשים בגרמניה שהחלו לקבל קצבת הבטחת הכנסה זוהו שני קצוות: בקצה האחד – כשליש מהנבדקים, שעבדו ברמת אינטנסיביות נמוכה מאוד ונתמכו במערכת הגמלה לאורך כל התקופה; בקצה האחר – כרבע מהנבדקים, שנעזרו בגמלה לתקופה קצרה ולאחריה השתלבו בתעסוקה. שאר מקבלי הגמלה נעו בין תעסוקה לאבטלה (Bruckmeier, Lietzmann & Saile, 2019). ממצאים דומים עלו במחקר בוויסקונסין, שבחן את דפוסי התעסוקה של אימהות חד-הוריות שקיבלו גמלה כספית במסגרת תוכנית רשת הביטחון בארצות הברית (Temporary Assistance for Needy Families). במחקר זה נמצא כי במהלך שש שנות המעקב כ-20% מהאימהות עבדו באופן יציב, כ-10% מהן לא עבדו כלל, והאחרות התאפיינו באי-יציבות תעסוקתית רבה ועברו לסירוגין בין תעסוקה לאבטלה (Wu et al., 2008).

מדיניות התמיכה הנהוגה כלפי אוכלוסייה בגיל העבודה שאינה עובדת או משתכרת שכר נמוך ממלאת תפקיד מרכזי בהגנה על רווחתם הכלכלית של פרטים ומשפחות, ובמצומם העוני והמצוקה הכלכלית. במדינות רבות חלו מראשית שנות האלפיים שינויים דוגמת קיצוצים בגובה הגמלאות המשולמות – בעיקר גמלאות רשת הביטחון אך לא רק – ובמערכת הרווחה, והקשחת תנאי הזכאות לקבלתן. אלה תרמו להעלאה של שיעור התעסוקה בקרב

נתמכים רבים, ובמיוחד בקרב אימהות חד-הוריות (Cancian, Haveman, Meyer, & Wolfe, 2003; Shannon, 2009). עם זאת, נמצא כי מרבית מקבלי הגמלה התקשו למצוא עבודה יציבה, חוו פרקי זמן ארוכים של אבטלה (Wood et al., 2008; Wu et al., 2016; Achdut & Stier, 2016; Cooke, 2009; Nam, 2005; Seefeldt et al., 2008), נעו בין קבלת גמלה לבין עבודה בשכר נמוך (Wood et al., 2008; Orzol, 2005; Wood et al., 2008), וכי חלה עלייה בשיעור המשפחות המנותקות מכל מקור הכנסה – אינן מקבלות גמלה ואינן עובדות (Loprest & Nichols, 2017; Kwon & Hetling, 2017; Moore, Wood, & Rangarajan, 2012).

מחקר שעקב אחר נתיב היציאה של אימהות חד-הוריות בישראל ממערכת הבטחת ההכנסה בשנים 2003–2007 הראה כי כעבור ארבע שנים יצאו כ-50% מהאימהות ממערכת הגמלה באמצעות תעסוקה, כ-25% מהן שילבו גמלה ותעסוקה, 17% מהן קיבלו גמלה ולא עבדו, וכ-11% לא קיבלו גמלה ולא עבדו בסיוע המעקב (Achdut, 2016). כן נמצא כי למרות השיעור הגבוה של מי שיצאו ממערכת הבטחת הכנסה, מרביתן עבדו במשרות באיכות נמוכה, קרי משרות חלקיות שאינן דורשות הכשרה מקצועית (אחדות, 2011). מחקר אחר בחן את דפוסי התעסוקה של 45,097 אימהות חד-הוריות בישראל (2002–2008), ומצא כי הדפוס השכיח היה אי-יציבות תעסוקתית: רק 14% מהאימהות עבדו לאורך כל התקופה, 22% עבדו שלושה חודשים או פחות בכל אחת משנות המעקב, והאחרות התאפיינו בדפוס תעסוקה חלקי ולא יציב (Achdut & Stier, 2016). זאת ועוד. אנשים החיים בעוני, וכך גם מקבלי גמלות קיום, מועסקים לרוב במשרות חלקיות (ראו למשל Achdut, 2016). מחקרים מצביעים על כך שעבודה בהיקף חלקי היא גורם סיכון לא רק לעוני, אלא גם לעומקו (Horemans, Marx, & Nolan, 2016). גם בישראל נמצא כי תעסוקה בהיקף מלא מגינה מפני עוני, אם כי לא בכל מקרים (להרחבה ראו אנדלברד, גוטליב, הלר וכראדי, 2019).

חסמים לתעסוקה

חסמים לתעסוקה נחלקים לרוב לשני סוגים: חסמים מצד ההיצע, כלומר כאלה הקשורים למאפייניו של הפרט, וחסמים מצד הביקוש, כלומר כאלה הקשורים למאפיינים המבניים של שוק העבודה הכללי או המקומי (Dworsky & Courtney, 2007; Achdut & Stier, 2018; Zedlewski, 1999).

חסמים אישיים

החסמים האישיים כוללים הון אנושי נמוך, ליקויי בריאות גופניים ונפשיים ומאפיינים סוציו-דמוגרפיים אחרים, ובהם גיל מבוגר או צעיר מאוד, מצב משפחתי, מספר הילדים וגילם, הגירה (אחדות, 2007) ומצוקה בין-דורית (Berloff, Matteazzi, & Villa, 2016; O'Neill & Sweetman, 1998; Wood et al., 2008).

הון אנושי נמוך כולל רמת השכלה נמוכה, היעדר הכשרה מקצועית, קשר רופף עם שוק העבודה וניסיון תעסוקתי דל. מחקרים רבים בקרב אנשים החיים בעוני ומקבלי גמלאות הצביעו על הקשר בין מאפייני ההון האנושי של הפרט, ובהם גם מחסור במיומנויות תעסוקתיות רכות דוגמת מיומנויות בין-אישיות וארגוניות, לבין סיכויי להשתלב בתעסוקה יציבה ובהיקף מלא, להרוויח שכר גבוה יותר ולהיחלץ מעוני (אחדות, 2007; Alfred, 2005; Alfred & Martin, 2007; Lee & Yoon, 2009; Nam, 2005; Wavelet & Anderson, 2002). עם זאת, אחדות (Achdut, 2016) מצאה כי תרומתם של רכיבים שונים של ההון האנושי להסבר ההסתברות לצאת ממערכת הבטחת הכנסה באמצעות עבודה אינה אחידה. למשל, לקיומם של מקצוע או הכשרה בתחום כלשהו ולניסיון תעסוקתי חשיבות רבה בניבוי התעסוקה והיציאה ממערכת הבטחת ההכנסה, ואילו להשכלה תיכונית פורמלית (תעודת בגרות מלאה) לא נמצאה תרומה לכך. אולם חשוב להדגיש כי לקיומה של השכלה פורמלית חשיבות רבה בניבוי גובה השכר ומספר שעות העבודה.

גם ליקויי בריאות גופניים ונפשיים של האדם או של אחד מבני משפחתו הם חסם מרכזי להשתלבות בעבודה (Achdut, 2016; Achdut & Stier, 2018; Moore et al., 2012; Nam, 2005; Seefeldt & Orzol, 2005; Wood et al., 2008). ניקל (Nickell, 2004) מצא כי השילוב של בעיות בריאות והשכלה נמוכה הוא חסם מרכזי לתעסוקה בקרב גברים, ואחדות (Achdut, 2016) מצאה כי מצב בריאות לקוי – גופני או נפשי – מפחית את הסיכוי לצאת ממערכת הבטחת הכנסה באמצעות תעסוקה, וכי קשר זה אחיד בקרב מקבלי גמלה בעלי מאפייני הון אנושי שונים. כלומר, הון אנושי רב יותר אינו ממתן את הקשר שבין מצב בריאות לקוי לבין עזיבת מערכת הגמלאות דרך נתיב התעסוקה.

לבסוף, גם למאפייני הרקע של הפרט ושל משק הבית נודעת חשיבות בהסבר של מצב התעסוקה ורמת השכר. כך למשל, גיל צעיר או מבוגר (Harris, Krygsman, Waschenko, & Laliberte Rudman, 2017), סטטוס משפחתי של חד-הוריות, מספר רב של ילדים (Nam, 2005; Wood et al., 2008) וגיל צעיר של הילדים (Achdut, 2016; Barusch, Luptak, & Hurtado, 2009; Wood et al., 2008) גמלאות להשתלב בשוק העבודה. הסיבות לכך הן מגוונות, ובהן עלותן הגבוהה של מסגרות לילדים, שעושה את היציאה לעבודה כדאית פחות בהיבט הכלכלי (Juon et al., 2010; Nam, 2005; Wood et al., 2008), והקושי לתמוך בין צורכי הבית והילדים לבין דרישות העבודה – בעיקר בקרב אימהות ואימהות חד-הוריות (Albelda & Shea, 2010). נמצא כי גם היסטוריה משפחתית של עוני ואי-תעסוקה מגדילה את הסיכוי לקשיי תעסוקה של הדור הבא (Berlofffa et al., 2008; O'Neill & Sweetman, 1998; Wood et al., 2016). במערכת הרווחה (Kauppinen et al., 2014; Vauhkonen, Kallio, Kauppinen, & Erola, 2017) בישראל נמצא גם קשר בין ותק בארץ לבין מצב תעסוקתי – אימהות חד-הוריות ילידות הארץ נוטות לעבוד פחות מאימהות חד-הוריות שהן עולות חדשות (אחדות, 2007).

חסמים מבניים

חסמים מבניים המסבירים את ההסתברות להשתלב בתעסוקה ולהתמיד בה מתייחסים אל מצבו של שוק העבודה, ובמיוחד לתנאי הביקוש ולמאפייניו, כגון היצע המשרות, היקפן וגובה השכר המוצע. קבוצות פגיעות, ובייחוד אנשים החיים בעוני, תלויות במצב השוק יותר מקבוצות העובדים החזקות יותר, וכן רגישות לתנודותיו יותר מקבוצות אחרות – בייחוד בשעה של משבר כלכלי (Lerman, 2005; Moffitt & Winder, 2005). מחקרים שונים הראו כי שיעור אבטלה נמוך יותר והצעות שכר נדיבות יותר מגדילים את הסיכוי של מקבלי גמלאות קיום להשתלב בתעסוקה (Cancian et al., 2003; Cooke, 2009; Herbst & Stevens, 2010). בהתאם, הרבסט וסטיבנס (Herbst & Stevens, 2010) מצאו בארצות הברית כי שיעור אבטלה מקומי נמוך וביקוש גבוה לעובדים (לפי אזור מגורים) מעלים את ההסתברות שאימהות שקיבלו גמלת קיום ישתלבו בתעסוקה או ישלבו בין קבלת גמלה לתעסוקה בשכר. קוק (Cooke, 2009) מצא אומנם קשר בין שיעור האבטלה המקומי לבין שיעור מקבלי הגמלה ומשך זמן קבלתה, אך לא בין גובה שכר המינימום לבין משך קבלת הגמלה. בישראל, אחדות ושטייר (Achdut & Stier, 2018) מצאו כי לאימהות חד-הוריות המקבלות גמלה להבטחת הכנסה שחיו ביישובים ששיעור דורשי העבודה בהם גבוה, הסתברות גבוהה בהרבה לשימוש ארוך טווח במערכת הבטחת הכנסה.

ריבוי של חסמים – אישיים או מבניים – מפחית באופן ניכר את סיכוייהם של אנשים החיים בעוני ומקבלי גמלאות להשתלב בתעסוקה (Achdut, 2016; Bloom, Loprest, & Zedlewski, 1999; Dworsky & Courtney, 2007; Zedlewski, 2011; Bruckmeier et al., 2019). גם כאשר תנאי שוק העבודה הם טובים (Halchuk, 2006).

סיבות אישיות ומבניות לעבודה במשרה חלקית

אפשר לזהות סיבות אישיות ומבניות גם לעבודה במשרה חלקית. כך למשל, ממוצע שיעור העובדים במשרה חלקית (עד 30 שעות שבועיות) מסך כל המועסקים במדינות ה-OECD עמד בשנת 2019 על 16.7%. השיעור המקביל בישראל היה נמוך במעט, ועמד על כ-15% (OECD, 2020). שיעור העובדים במשרה חלקית שלא מרצון מקרב העובדים במשרה חלקית עמד על 14.7% במדינות ה-OECD ועל 6.4% בישראל (OECD, 2021). ממחקרים עולה כי אימהות, ובייחוד אימהות חד-הוריות (Achdut & Stier, 2016; Salverda & Checchi, 2015) ואימהות שלהן משפחות גדולות (טולידנו וגוטליב, 2015), נוטות לעבוד במשרה חלקית, מכמה סיבות: ראשית, הצורך לשלב בין עבודה בשכר לבין טיפול בילדים (טולידנו וגוטליב, 2015; Bruckmeier et al., 2019; Gibb et al., 2016); שנית, עלותן של המסגרות לטיפול בילדים בגיל הרך, וכן של מסגרות לטיפול בילדים בגילי בית הספר בשעות שלאחר סיום יום הלימודים הפורמלי (Achdut, 2016); שלישית, על רקע הקיצוץ בגמלה ובהטבות הנלוות עם הגדלת ההכנסה מעבודה (Andrefß & Lohmann, 2008; Crettaz, 2011; OECD, 2009; Torsney, 2014). כן נמצא קשר בין השכלה נמוכה לבין עבודה במשרה חלקית, כנראה בשל אפשרויות

התעסוקה המוגבלות הפתוחות בפני בעלי השכלה נמוכה (Cohen & Stier, 2006; Horemans, 2016; Horemans et al., 2016; Schmid, 2010).

השלכות התעסוקה על חייהם של אנשים החיים בעוני

קיימים ממצאים סותרים בדבר ההשלכות שיש לתעסוקה בשכר על אנשים החיים בעוני. מן הממצאים עולה כי תעסוקה יכולה מחד גיסא לשפר את מצבם, ומאידך גיסא להרע אותו. הספרות מצביעה על החשיבות והערך הרב שיש לעבודה (Perkins, 2008). במחקר אורך שנערך בארצות הברית בשנים 1997–1999 נמצא כי אימהות חד-הוריות שעברו מקבלת גמלה לעבודה שיפרו את מצבן הכלכלי סובייקטיבית ואובייקטיבית בהשוואה לאלו שהמשיכו לקבל גמלה, ודיווחו כי הכנסתן עלתה ורמת המצוקה החומרית שלהן פחתה (Danziger, 2002; Heflin, Corcoran, Oltmans, & Wang, 2002). אולם במחקרם של סטריאר, איזיקוביץ ובוכבינדר (2011) נמצא כי עובדים עניים היו אמביוולנטיים כלפי מקום העבודה. מרביתם ראו בו עוגן לקיומם הכלכלי, ומיעוטם אף ראו בו רכיב חשוב במעמדם החברתי. לצד זאת הם ראו במקום העבודה מרחב מנצל ומכאיב, דיווחו על מצוקה כלכלית קשה וחשו כי המדינה הפקירה אותם מאחור. מצב זה יצר תסכול, חששות ומרירות, ופגם במוטיבציה שלהם.

אשר לאימהות חד-הוריות, נמצא כי יציאה לעבודה העלתה את רמת המתח הנפשי שלהן (Sullivan & DeCoster, 2001), והפחיתה את תחושת שביעות הרצון הסובייקטיבית שלהן (Cook, 2012). לעומת זאת, במחקר אחר נמצא כי ליציאה לעבודה היו השלכות חיוביות על מצבן הרגשי: היא עוררה בהן תחושה אישית של הישגיות, זיכתה אותן בכבוד מילדיהן ואפשרה להן ליצור קשרים חברתיים חדשים, ואלה הביאו למעורבות חברתית גבוהה יותר (Haux et al., 2012). במחקרים אחרים נמצא כי עבודה בשכר נמוך קשורה לתחושת רווחה כללית (wellbeing) נמוכה יותר (Edin & Lein, 1997; Diener & Biswas-Diener, 2002). וכי עלייה במספר שעות העבודה השבועיות אינה משפרת את תחושת הרווחה הסובייקטיבית (Cook, 2012). מבחינה כלכלית נמצא כי יציאה לעבודה לא בהכרח מיטיבה את המצב הכלכלי, בשל הקיצוץ בגמלה ובהטבות הנלוות, השכר הנמוך והגידול בהוצאות הכרוכות ביציאה לעבודה (Albelda & Shea, 2010).

בתחום הבריאות הפיזית נמצא כי משפחות עובדות החיות בעוני היו חשופות למתח כרוני ולתחלואה (Hogan, Solheim, Wolfram, Nkosi, & Rodrigues, 2004), וכי להשתלבות בתעסוקה היו השלכות שליליות על מצבן הנפשי של אימהות חד-הוריות (McHardy, 2012). עוד נמצא כי תנאי עבודה ירודים, חוסר כבוד מצד מעסיקים והיעדר זכויות עלולים לפגוע בחוסן הנפשי של עובדים (Simmons & Swanberg, 2009), וכי תעסוקה לא יציבה קשורה לשחיקה רבה יותר בקרב עובדים (Aybas, Elmas-Atay, & Dünder, 2015), להתשה, למתח, לחרדה ולדיכאון (Bosman, Buitendach, & Laba, 2005; Burgard, Kalousova, & Seefeldt, 2005).

(2012; De Witte, 1999). בתחום המשפחה נמצא כי יציאה לעבודה פגעה בזמן האיכות המושקע במשפחה וביכולתן של אימהות חד-הוריות לנהל את זמןן בצורה מאוזנת (Harden,) עוד נמצא כי אימהות נאלצו לפתח יחסי תלות במערכת הקשרים החברתיים שלהן (Cook, 2012), וכי ילדיהן קיבלו על עצמם אחריות רבה יותר בבית ומילאו תפקידים הוריים דוגמת ניקיון, בישול וטיפול באחים הצעירים (Millar, 2007).

3. מטרת המחקר

המחקר הנוכחי מבקש לבחון את דפוסי התעסוקה של מקבלי השירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, בשתי נקודות זמן: בחודשים יוני-אוקטובר 2016 וכשנה לאחר מכן, בחודשים יוני-נובמבר 2017. המחקר מתמקד בדפוסי התעסוקה של המשתתפים, במשתנים אישיים – מאפייני הרקע, ההון האנושי ומצב הבריאות – המנבאים דפוסי אלו, ובתפיסות המשתתפים בדבר דפוס התעסוקה שלהם. בחינת התפיסה של משתתפי המחקר בנוגע לבחירתם התעסוקתית תתרום להבנת מניעיהם לדפוס תעסוקה כזה או אחר, והיא חשובה בשיח הציבורי, הנוטה להאשים את העניים במוטיבציה נמוכה לעבודה. להלן שאלות המחקר:

1. מהו דפוס העבודה של המשתתפים (עובדים בשתי נקודות הזמן; לא עובדים בשתי נקודות הזמן; עובדים רק באחת מנקודות הזמן)?
2. אילו משתנים אישיים מנבאים השתתפות גבוהה בשוק העבודה במשך חמש שנים?
3. אילו משתנים אישיים מנבאים את מספר שעות העבודה בשבוע בקרב המשתתפים העובדים?
4. לתפיסת המשתתפים, מדוע אינם עובדים?
5. לתפיסת המשתתפים, מדוע הם עובדים במשרה חלקית?

השערות המחקר

השערה 1. מרבית המשתתפים במחקר יעבדו רק באחת מנקודות הזמן. השערה זו נתמכת בסקירת הספרות, שממנה עולה כי מרבית האנשים החיים בעוני חווים תקופות חוזרות ונשנות של אבטלה, וכי הדפוס השכיח בקרבם הוא תעסוקה לא יציבה (Achdut & Stier, 2016; Collins & Mayer, 2010; Danziger et al., 2016; Wood et al., 2008; Wu et al., 2008).

השערה 2. יימצא קשר בין המאפיינים האישיים של המשתתפים לבין מידת השתתפותם בשוק העבודה בחמש השנים שקדמו להשתתפותם במחקר; המשתנים שינבאו השתתפותם

רבה יותר הם הון אנושי (שנות לימוד והכשרה מקצועית); מצב בריאות טוב יותר; מספר מועט יותר של ילדים; גיל מבוגר יותר; מצב משפחתי שלא בזוגיות; מקום לידה לא בישראל; היעדר מצוקה בין-דורית. השערה זו נתמכת בסקירת הספרות, שממנה עולה כי חסמים אישיים אלו מקשים על אנשים החיים בעוני להשתלב בשוק העבודה (Berloff et al., 2016; Wood et al., 2008).

השערה 3. ימצא קשר בין מאפיינים אישיים של המשתתפים לבין מספר שעות העבודה השבועיות שלהם; משתתפים בעלי הון אנושי רב יותר, שגילם מבוגר יותר וחיים בזוגיות, יעבדו שעות רבות יותר בשבוע. השערה זו נתמכת בסקירת הספרות, שממנה עולה כי מאפיינים אישיים אלו מסבירים את היקף העבודה של אנשים שחיים בעוני (Achdut & Stier, 2016; Horemans, 2016).

4. השיטה

אוכלוסייה ומדגם

אוכלוסיית המחקר היא אנשים בגילים 25–50 החיים במשקי בית עניים ומטופלים במחלקות לשירותים חברתיים במסגרת הטיפול הסוציאלי. קריטריון ההכללה במדגם היה שההכנסה הכוללת של משק הבית שהפרט חי בו נמוכה מקו העוני, לפי מספר הנפשות במשפחה בנקודת המדידה הראשונה (אנדלבד ואחרים, 2017).

הליך ומערך המחקר

כדי לענות על שאלות המחקר הללו השתמשנו בשיטת מחקר משולבת, כמותנית ואיכותנית, ובחנו את מצבם של מקבלי השירות במחלקות לשירותים חברתיים בשתי נקודות זמן שנבחרו באופן מקרי: בחודשים יוני–אוקטובר 2016 וכשנה לאחר מכן, בחודשים יוני–נובמבר 2017. בשל מאפייני האוכלוסייה והקושי לגייסה להשתתפות במחקר השתמשנו בדגימת נוחות. פנינו ל-11 מחלקות לשירותים חברתיים, מערים גדולות ומיישובים בינוניים וקטנים. העובדות הסוציאליות באותן מחלקות לשירותים חברתיים סיפרו למקבלי השירות החיים בעוני על המחקר וביקשו את רשותם להעביר אלינו את שמותיהם. את פרטי התקשורת קיבלו 50 עובדות סוציאליות עבור 250 מקבלי השירות (כל עובדת סוציאלית העבירה שמות של 1–10 מקבלי שירות). מאלה נופו 6% עקב אי-התאמה לקריטריונים שהגדרנו (היו בני יותר מ-50, או סירבו להשתתף במחקר), ולאחר הניפוי נכללו במחקר

הראשון 235 מקבלי שירות. שנה לאחר מכן רואיינו 199 מהם. מקרב מי שהשלימו את שני הראיונות נופו 26 משתתפים מאחר שקיבלו קצבת נכות באחת מנקודות הזמן, ועוד שבעה נופו מאחר שהכנסותיהם היו מעל לקו העוני בנקודת הזמן הראשונה. לפיכך, מדגם המחקר הסופי כולל את נתוניהם של 166 מקבלי שירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני.

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות טלפוניים מובנים למחצה, שכללו שאלות סגורות ופתוחות. בתחילת השיחה הוקרא טופס הסכמה להשתתפות במחקר ולהקלטת השיחה. הראיונות ארכו בין 40 דקות לשעתיים, ובסיומם קיבלו המשתתפים שובר קנייה בסך 80 שקלים בתמורה להשתתפותם. כל הראיונות קודדו ושוקלטו לאחר סיומם. כדי לשמור על פרטיות המשתתפים נקטנו את הצעדים הבאים: (1) שמות משתמשי השירות המופיעים במחקר הנוכחי בדויים, ופרטיהם האישיים טושטשו; (2) שמות המשתתפים ושמות העובדות הסוציאליות אינם מופיעים בשאלון. מערך המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב (מספר אישור 1-1348), ואת אישור מחלקת המחקר של משרד הרווחה.

מידה

משתנים בלתי-תלויים

מאפיינים אישיים. גיל, מצב משפחתי, מספר ילדים, מספר שנות לימוד, מצב בריאות ("מהו מצב בריאותך בדרך כלל?") סולם המענה נע מ-1 [לא טוב בכלל], ועד 5 [טוב מאוד]; הכשרה מקצועית ("האם יש לך תעודה מקצועית?") וקיומה של מצוקה בין-דורית (דור ראשון או שני של מקבלי שירות במחלקות לשירותים חברתיים).

משתנים תלויים

תעסוקה. שאלות על ההווה – מצב העבודה (בתבנית "עובד/לא עובד"), מספר שעות העבודה בשבוע וסוג העבודה, וכן הערכת הפרט את מידת ההשתתפות בשוק העבודה בחמש השנים האחרונות. משתנה זה נמדד באמצעות השאלה: "באיזו מידה עבדת בחמש השנים האחרונות?" סולם התשובה נע מ-1(כלל לא), ועד 4 (כל הזמן).

סיבות לאי-תעסוקה. הסיבות לאי-תעסוקה נמדדו באמצעות תשעה היגדים דיכוטומיים ("כן/לא") שבהם התבקשו המשתתפים לסמן את הסיבות שבגינן אינם עובדים, למשל, "לא יכול לעבוד מסיבות בריאותיות", "אם אעבוד תקוצץ הקצבה", "טיפול בילדים" ו"קשיי

עוני ותעסוקה: דפוסי תעסוקה בקרב מקבלי שירותים החיים בעוני במחלקות לשירותים חברתיים | 71

הגעה". שאלות אלה נלקחו מהסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2013 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013).

סיבות לעבודה במשרה חלקית. הסיבות לתעסוקה חלקית, המוגדרת כעבודה בהיקף של עד שלושים שעות עבודה שבועיות (OECD, 2021), נמדדו באמצעות תשעה היגדים דיכוטומיים ("כן/לא") שבהם התבקשו המשתתפים לסמן את הסיבה שבגינן הם עובדים במשרה חלקית, למשל, "טיפול בילדים", "אם אעבוד יותר תקוצץ הקצבה", "לא יכול לעבוד יותר מסיבות בריאותיות".

סיבות למצב התעסוקה. בהמשך לשאלות הסגורות נשאלה שאלה פתוחה על הסיבות למצב התעסוקתי.

מאפייני המדגם

מדגם המחקר כולל 166 משתתפים, כולם מקבלי שירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, לפי הגדרת קו העוני לגודל משפחה על ידי המוסד לביטוח לאומי (אנדלבר ואחרים, 2017). מרבית המשתתפים (95%) היו נשים; טווח הגילים היה 20–50, ממוצע הגיל 36.16 (סטיית תקן: 6.86); מספר הילדים הממוצע למשפחה היה 3.64 (1.71); 51% חיו בזוגיות; 77% נולדו בישראל; מספר שנות הלימודים הממוצע עמד על 11.72 (1.61); 50% דיווחו כי הם דור ראשון למשתמשים בשירותי הרווחה; 51% עבדו בנקודת הזמן הראשונה, מהם 64% במשרה חלקית, וממוצע שעות העבודה בשבוע היה 26.18 שעות (12.40). העבודות השכיחות שעבדו בהן היו טיפול בקשישים (25%), טיפול בילדים (17%), ניקיון (17%), מכירות ושירותים (16%), הנהלת חשבונות ומזכירות (8%), ומקצועות היופי (5%).

ניתוח הנתונים

בשלב הראשון אמדנו מודל רגרסיה אורדינלית (שבו המשתנה התלוי היה הערכה של משתתפי המחקר את מידת השתתפותם בשוק העבודה בחמש השנים שקדמו למחקר), כיוון שמשנתנה זה הוא מסולם סדר (1 = כלל לא עבד; 2 = לא עבד רוב הזמן; 3 = עבד רוב הזמן; 4 = עבד כל הזמן). בשלב השני אמדנו מודל רגרסיה לינארית לניבוי מספר שעות העבודה השבועיות של משתתפי המחקר. המשתנים המנבאים שנכללו בשני המודלים היו מאפייני הרקע של המשתתפים (גיל, מספר ילדים, מקום לידה, מצב משפחתי, מצוקה בין-דורית), מאפייני ההון האנושי, ומצב הבריאות (שנות לימוד, הכשרה מקצועית, מצב הבריאות). לניתוח הנתונים האיכותניים השתמשנו בשיטת הניתוח הקטגוריאל: התשובות נקראו באופן חופשי ופתוח, ונותחו לתמות עד מיצוי (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010).

5. ממצאים

בשלב הראשון נבחנו דפוסי התעסוקה של המשתתפים על פי המצב התעסוקתי (עובד/לא עובד) בכל אחת מנקודות הזמן. בחינה זו אפשרה להגדיר ארבע קבוצות:

1. מתמידים בשוק העבודה (עבדו בשתי נקודות הזמן) – 70 משתתפים (42%);
2. מצטרפים חדשים (עבדו רק בנקודת הזמן השנייה) – 30 משתתפים (18%);
3. נושרים (עבדו רק בנקודת הזמן הראשונה) – 15 משתתפים (9%);
4. בלתי-מועסקים (לא עבדו כלל בשתי נקודות הזמן) – 51 משתתפים (31%).

לפיכך השערת המחקר הראשונה, שלפיה מרבית המשתתפים יעבדו רק באחת מנקודות הזמן, לא אוששה, מאחר שמרבית המשתתפים נחלקו בין מי שעבדו בשתי נקודות הזמן לבין מי שלא עבדו כלל, בשתי נקודות הזמן.

גורמים המנבאים את מידת ההשתתפות בשוק העבודה במשך חמש שנים

לפי השערת המחקר השנייה יימצא קשר בין מאפייני הרקע, ההון האנושי ומצב הבריאות של המשתתפים לבין מידת השתתפותם בשוק העבודה בחמש השנים שקדמו להשתתפותם במחקר. מדד ההתאמה של המודל נמצא טוב ($\chi^2(444) = 365.06, p = .997$). כמו כן, המודל נמצא מובהק ($\chi^2(9) = 46.73, p < .001, -2LL = 365.06$), וחל בו שיפור בהשוואה למודל ללא מנבאים ($-2LL = 428.28$). נוסף על כך, מודל זה הסביר 28% מהשוונות במידת השתתפותם בשוק העבודה במשך חמש שנים ($Nagelkerke R^2 = .28$). מבין המשתתפים שנבדקו נמצאה תרומה מובהקת למספר הילדים, למקום הלידה, למצוקה הבין-דורית, להכשרה המקצועית ולמצב הבריאות. למשתתפים בעלי מספר מועט יותר של ילדים, אלה שארץ לידתם אינה ישראל, משתתפים שהם דור ראשון בטיפול שירותי הרווחה, בעלי הכשרה מקצועית ומי שדיווחו כי מצב בריאותם טוב יותר יש סיכוי גבוה יותר להשתתפות רבה יותר בשוק העבודה במשך חמש השנים שקדמו למחקר (לוח 1). מכאן שהשערת המחקר אוששה.

השערת המחקר השלישית גרסה כי יימצא קשר בין מאפייני הרקע, ההון האנושי ומצב הבריאות של המשתתפים לבין מספר שעות עבודתם השבועיות. כדי לבחון את ההשערה נערך ניתוח רגרסיה לינארית מרובה (Multiple linear regression) לניבוי מספר שעות העבודה השבועיות בקרב כלל המשתתפים שעבדו בנקודת הזמן השנייה. המודל נמצא מובהק ($F(9, 84) = 2.07, p = .042$), והסביר 18% מהשוונות במספר שעות העבודה השבועיות. מבין המשתתפים שנבדקו נמצאה תרומה מובהקת למשתתפים מין, גיל ומצב משפחתי. היותו של הנבדק גבר, גיל מבוגר יותר וכן קיומה של זוגיות ניבאו שעות עבודה רבות יותר (לוח 2). לפיכך השערת המחקר אוששה חלקית.

עוני ותעסוקה: דפוסי תעסוקה בקרב מקבלי שירותים החיים בעוני במחלקות לשירותים חברתיים | 73

לוח 1: ממצאי רגרסיה אורדינלית לניבוי מידת ההשתתפות בשוק העבודה (N=157)

<i>p</i>	Wald	exp(B)	SE B	B	משתנים	מאפיינים
.840	0.04	0.690	1.835	-0.371	קבוע 1	
.384	0.76	4.930	1.834	1.595	קבוע 2	
.098	2.74	21.232	1.847	3.055	קבוע 3	
.350	0.87	1.92	0.70	0.65	מין (אישה)	רקע
.088	2.92	1.04	0.02	0.04	גיל	
.000	18.31	0.63	0.11	-0.47	מספר ילדים	
.030	4.70	0.44	0.38	-0.83	מקום לידה (ישראל)	
.074	3.19	1.81	0.33	0.59	מצב משפחתי (בזוגיות)	
.024	5.09	0.49	0.32	-0.71	מצוקה בין-דורית (דור שני)	
.671	0.18	1.05	0.11	0.05	שנות לימוד	
.034	4.52	2.01	0.33	0.70	הכשרה מקצועית (יש)	הון אנושי
.013	6.23	1.33	0.11	0.28	מצב בריאות	בריאות

לוח 2: ממצאי רגרסיה לינארית לניבוי מספר שעות העבודה השבועיות (בנקודת הזמן השנייה)

<i>p</i>	<i>t</i>	SE B	B	משתנים	מאפיינים
.250	1.16	15.79	18.28	קבוע	
.031	-2.20	7.48	-16.45	מין (אישה)	רקע
.022	2.33	0.22	0.52	גיל	
.257	-1.14	0.88	-1.01	מספר ילדים	
.085	-1.74	3.01	-5.25	מקום לידה (ישראל)	
.030	2.20	2.75	6.06	מצב משפחתי (בזוגיות)	
.305	-1.03	2.60	-2.69	מצוקה בין-דורית (דור שני)	
.605	0.52	0.82	0.42	שנות לימוד	
.494	0.69	2.70	1.86	הכשרה מקצועית (יש)	הון אנושי
.132	1.52	1.03	1.56	מצב בריאות	בריאות

הערה. $R^2 = .18$, $N = 94$

ניתוח הנתונים האיכותניים

סיבות לאי-תעסוקה

כדי להבין את הסיבות לאי-תעסוקה התמקדנו בקבוצת הבלתי-מועסקים, ובחנו בתחילה את תשובותיהם לשאלה בדבר הגורמים לאי-תעסוקתם בכל אחת מנקודות המדידה. מלוח 3 עולה כי הסיבות השכיחות לאי-תעסוקה בשתי נקודות הזמן היו טיפול בילדים, בעיות בריאות, קיצוץ בקצבה ובהטבות נלוות וקושי במציאת עבודה מתאימה. בנקודת הזמן השנייה בלטה סיבה נוספת – טיפול בבן משפחה המתמודד עם מגבלה רפואית.

בהמשך התבקשו המשתתפים להסביר את הסיבות לאי-תעסוקתם בתשובה לשאלה פתוחה ("מדוע אינך עובד?"). ניתוח איכותני של תשובותיהם לשאלה זו חיזק את הממצאים הכמותניים, והעמיק את הבנתנו בנוגע למערכת השיקולים של המשתתפים בהחלטה לצאת לעבודה. מכיוון שמרבית המשתתפים שלא עבדו בשתי נקודות הזמן היו נשים, נציג את הממצאים בסעיף זה בלשון נקבה.

לפני שנפנה להעמקה בסיבות, חשוב לציין כי מרבית המשתתפות ציינו כי הן מייחסות ערך רב ליציאה לעבודה, וטענו כי העובדה שאינן עובדות פוגעת בהן רגשית, חברתית וכלכלית. במישור הרגשי, המשתתפות הביעו כמיהה להשתלב בעבודה, כיוון שלדבריהן השגרה בבית מאוסה ושוחקת ועבודות הבית מתישות, מייגעות וחזרתיות. הן ביטאו תחושות של ריקנות, תסכול, שעמום, חוסר תוחלת ואף מיאוס מהחיים. במישור החברתי, המשתתפות ציינו שהן חשות בידוד חברתי ויחס מתייג מהסביבה, ושהן כמהות לעבוד כדי להיפגש עם אנשים, לצחוק ולשנות אווירה. בהיבט הכלכלי המשתתפות ציינו כי הן מתמודדות עם מצוקה כלכלית קשה, ואינן רואות אופק לשיפור מצבן הכלכלי ללא עבודה.

לוח 3: סיבות לאי-תעסוקה בקרב קבוצת הבלתי-מועסקים

נקודת זמן ראשונה (N = 51)	נקודת זמן שנייה (N = 51)	
56.90%	49%	טיפול בילדים
29.40%	43.10%	בעיות בריאות
31%	24.90%	קיצוץ בקצבה ובהטבות נלוות
11.80%	25.50%	קושי במציאת משרה מתאימה
11.80%	21.60%	טיפול בבן משפחה עם מגבלה רפואית
2%	7.80%	היעדר הכשרה מקצועית
2%	2%	קשיי הגעה

טיפול בילדים. מלוח 3 עולה כי הסיבה הראשונה בשכיחותה לכך שהמשתתפות לא עבדו הייתה טיפול בילדים, ומהניתוח האיכותני לשאלה הפתוחה עלה כי המשתתפות מתקשות למצוא עבודה שהן יכולות לשלב בשעות הפעילות של מסגרות הטיפול והחינוך של הילדים. הדבר בלט במיוחד בקרב הנשים שמערכת התמיכה שלהן מוגבלת, או שהן המטפלות העיקריות או היחידות:

אני צריכה למצוא עבודה ארבע-חמש שעות בבוקר לפני שכולם מגיעים מבית הספר, כי ב-30:13 כולם אצלי בבית. לא חסרות עבודות אבל אני לא יכולה לעשות עבודות במשמרות, אני יכולה לעבוד רק בבוקר כי את לא יכולה להשאיר ילדים לבד (שירי, בת 35, גרושה+3).

לדבריהן, המשרות החופפות לשעות המסגרות של הילדים הן משרות ניקיון או טיפול בקשישים, אך עבודות אלו כרוכות במאמץ פיזי או נפשי ואינן מותרות להן כוחות לטפל בילדיהן ולהשלים את מטלות הבית: "יופי, יצאת לעבוד הבאתי כסף הביתה אבל מה אחרי זה? לחזור מהעבודה בריקנות בבאסה, את חוזרת מהעבודה בהרגשה כאילו עברת השפלה ואין לך כוח לכלום, לא לבית ולא לילדים" (רוית, בת 33, נשואה+4).

בעיות בריאות. הסיבה השנייה בשכיחותה הייתה בעיות בריאות. מהניתוח האיכותני עלה כי בעיות בריאות קיימות או חשש מפני החמרה במצב הבריאות אם יעבדו מגבילים אותן, משום שהעבודות הפתוחות בפניהן כרוכות לרוב במאמץ פיזי: "מקבלים רק לניקיון. אני עבדתי יותר מדי בניקיון והיום אני סובלת מהכתף שלי. האורתופד מסתכל עליי ואומר לי 'את ממש צעירה ובגיל כזה את צריכה כאלו בעיות עם הכתף שלך?!'" (אסתר, בת 38, נשואה+4).

קיצוץ בגמלה ובהטבות נלוות. הסיבה השלישית בשכיחותה הייתה קיצוץ בגמלה ובהטבות הנלוות. לדברי המשתתפות, יציאה לעבודה מובילה לקיצוץ בגמלה, אך לא פחות חשוב – לקיצוץ בהטבות הנלוות לגמלה: הנחה בארנונה, בחשמל, בדירור הציבורי, בפשיטת רגל ועוד – ולכן אינה משתלמת כלכלית. מצב זה מחריף עוד משום שהמשכורות הנמוכות המוצעות להן בשוק העבודה אינן נותנות פיצוי מספק להפחתה בגובה הגמלה ולאובדן ההטבות הנלוות, לא כל שכן להוצאות הכרוכות ביציאה לעבודה (כגון עלות המסגרות החינוכיות):

אם אני אלך לעבוד ייקחו לי מהקצבת מזונות, גם מעלים לי את הדירור הציבורי וגם את הכונס נכסים, אז מה עשיתי בזה? ובנוסף יש לך הרבה יותר הוצאות כשאת עובדת ואם אין לך סידור לילדים הם הולכים לצהרון [...] אז את כבר מעדיפה לוותר כאילו זה כישלון מראש (דניאלה, בת 42, פרודה+3).

קושי במציאת עבודה מתאימה. הסיבה הרביעית בשכיחותה לכך שהמשתתפות לא עבדו הייתה קושי במציאת עבודה מתאימה. המשתתפות הסבירו כי אינן שבעות רצון מאופי העבודות הפתוחות בפניהן, וכי התקשו למצוא עבודה שתתאים לצורכיהן. סיבה זו בלטה בקרב הנשים שהתקשו למצוא עבודה בשל השילוב בין מגבלת השעות שיכלו לעבוד בהן לבין

היעדר הכשרה מקצועית. העבודות שהוצעו להן היו לרוב במשמרות, או ניקיון וטיפול בקשישים. עבודה במשמרות אינה משתלבת בשעות הפעילות של מסגרות הטיפול והחינוך, ובעבודות הניקיון והטיפול בקשישים הן מאסו, והתקשו להתמיד בהן בגלל קשיים פיזיים ונפשיים: "זו הרגשה ממש משפילה למרות שכל עבודה מכבדת את בעליה ולא גנבת ולא כלום, בזיעה הבאת פרנסה הביתה אבל זה משהו שכל הזמן התביישתי להגיד שאני עובדת במשק בית" (שירה, בת 34, נשואה+3).

סיבות לעבודה במשרה חלקית (קבוצת המתמידים)

מרבית המשתתפים (61.9%) בקבוצת המתמידים עבדו בנקודת הזמן הראשונה במשרה חלקית. בנקודת הזמן השנייה כמחציתם (52.2%) עבדו במשרה חלקית.

כדי להתחקות אחר הסיבות לעבודה במשרה חלקית התמקדנו בתשובותיהם של המתמידים, שעבדו בצורה חלקית בלבד, לשאלה "מה מבין ההיגדים הבאים הוא הסיבה שאתה עובד במשרה חלקית". תשובותיהם מוצגות בלוח 4, ובו אפשר לראות כי הסיבות המרכזיות הן טיפול בילדים, קיצוץ בגמלה ובהטבות הנלוות וקושי במציאת עבודה במשרה מלאה. בנקודת הזמן השנייה עלה גם מצב הבריאות כסיבה שכחה. לאור התשובות שקיבלנו לשאלה הפתוחה בנקודת הזמן הראשונה הוספנו לשאלון בנקודת הזמן השנייה את הסיבה "זה מה שהמעסיק יכול לתת", ואף היא נמצאה כמרכזית.

לוח 4: סיבות לעבודה במשרה חלקית בקרב קבוצת המתמידים

נקודת זמן ראשונה (N = 44)	נקודת זמן שנייה (N = 38)	
58.10%	63.20%	טיפול בילדים
18.60%	28.90%	קיצוץ בקצבה
18.60%	13.20%	לא מצא עבודה מלאה
7%	18.40%	בעיות בריאות
9.30%	7.90%	טיפול בבן משפחה המתמודד עם מגבלה רפואית
0%	5.30%	קשיי הגעה
4.70%	10.50%	היעדר הכשרה מקצועית
7%	13%	לא מעוניין לעבוד יותר
-	28.90%	זה מה שהמעסיק יכול לתת

לאחר השאלות הסגורות על הסיבות לכך שהם עובדים במשרה חלקית, הוצגה בפני המשתתפים שאלה פתוחה בדבר הסיבות שבגינן אינם עובדים במשרה מלאה ("מדוע אינך עובד במשרה מלאה?"). ניתוח איכותני של תשובותיהם לשאלה זו חיזק את הממצאים הכמותניים, והעמיק את הבנתנו בנוגע למערכת השיקולים של המשתתפים בהחלטה בדבר היקף המשרה שיעבדו בה.

בדומה לקבוצת הבלתי-מועסקים, גם בקרב כלל קבוצת המתמידים (אלו שעבדו במשרה מלאה ואלו שעבדו במשרה חלקית) בלטה אי-שביעות הרצון ממצבם הכלכלי, ומהמחיר הרגשי והמשפחתי שהיציאה לעבודה גבתה. בהיבט הכלכלי, רבים מהמשתתפים הביעו תסכול על שמצבם הכלכלי בכי רע אף שהם עובדים. לדבריהם, המשכורות הנמוכות אינן מאפשרות להם לספק את צורכי הבית, והם ביטאו תרעומת ומרמור על כך שאין הבדל ניכר בין המצב הכלכלי שלהם לבין המצב הכלכלי של אנשים שאינם עובדים, לדבריהם – בגלל הפגיעה בקצבה ובהטבות הנלוות הכרוכה ביציאתם לעבודה. בהיבט הרגשי, אחדים מן המשתתפים ציינו כי הם חשים מותשים ומתוסכלים משום שהעבודות הפתוחות בפניהם אינן מספקות, קשות, תובעניות וחסרות אופק קידום, וציינו כי הם נאלצים להמשיך לעבוד "בלית ברירה". בהיבט המשפחתי, המשתתפים (בעיקר הנשים) ציינו כי העבודה פוגעת בטיפול בילדים, משום שהיא דורשת מהן להיעדר מהבית שעות ארוכות והילדים נאלצים למלא תפקידים הוריים.

טיפול בילדים. מלוח 4 עולה כי הסיבה השכיחה ביותר לעבודה במשרה חלקית הייתה טיפול בילדים. מהניתוח האיכותני עלה כי הנשים בעיקר הן שהזכירו סיבה זו. לדבריהן, מכיוון שהן המטפלות העיקריות או היחידות הן נדרשות לתמרן בין העבודה לבין הטיפול בילדים, ולכן נאלצות לעבוד במשרה חלקית: "אין לי אפשרות לעבוד במשרה מלאה כי כל המשרות המלאות הן מ-7:30 ואני שולחת את הילדים לגן וצריך גם להוציא אותם אחר הצהריים. הייתי רוצה לעבוד יותר שעות אבל פשוט לא יכולה. תשמעי זה סוג של מלכודת רצינית" (רחל, בת 37, פרודה+2).

רבות הדגישו את המחיר הכבד שהן משלמות על כך שהן מוגבלות לעבודה במשרה חלקית בלבד, משום שעבודות אלו הן לרוב עבודות טיפול בקשישים או בניקיון, כולן עבודות שהיו מעדיפות להימנע מהן:

האופציה שלי לעבוד שעתיים ביום זה רק אצל קשישים, וזה לא משהו שאני רוצה לעשות בעתיד שלי, אבל בגלל שאני מוגבלת בעבודה אז אין לי הרבה ברירות. אני לא יודעת איזו עוד עבודה תעסיק אותי שעתיים ביום. אני חושבת שמדינת ישראל והביטוח הלאומי מגבילים נשים כמוני שרוצות לצאת ולהשתקם בחיים ולעבוד בעבודה נורמלית שמכבדת אותנו. אין לנו את האפשרות הזאת (נורית, בת 35, גרושה+3).

קיצוץ בקצבה ובהטבות הנלוות. הסיבה השנייה בשכיחותה הייתה קיצוץ בקצבה ובהטבות הנלוות. גם סיבה זו בלטה בעיקר בקרב הנשים, שלדבריהן מוגבלות בשעות עבודתן בגלל הפגיעה בקצבת המזונות עם היציאה לעבודה. הן הביעו תרעומת ומרמור רב על היעדר ההפרדה בין קצבת המזונות לבין הכנסותיהן מעבודה, שכן קצבת המזונות שייכת לילדים, והמדינה בלאו הכי גובה את התשלום מהפרודים שלהן. רבות מחו על שהחוק אינו מאפשר להן לפרוס כנפיים ולכלכל את משפחתן בכבוד:

אני מוגבלת בשעות העבודה בגלל שמקבלת מזונות מביטוח לאומי. אני רוצה לפרוס כנפיים במקצוע, אני רוצה להתפתח, אבל החוק עושה לי בעיות והגרש שלי לא רוצה לשלם מזונות. המדינה חייבת להפריד. די, תנו לנו לחיות בשקט, זה כמו לעבור התעללות נפשית ומילולית על ידי הבעל, כאן זה התעללות על ידי המדינה (איה, בת 33, גרושה+2).

הנשים ציינו גם כי הגדלת מספר שעות העבודה אינה משתלמת בגלל הפגיעה בהטבות הנלוות, הכוללות הנחות וזכאויות במוסדות ציבוריים שונים. למשל, אחת המשתתפות ביטאה חשש לאבד את זכאותה לדיור ציבורי: "אני בהמתנה לדירה ציבורית, אז עד שאקבל דיור ציבורי אני לא יכולה לעבוד במשרה מלאה כי אני לא רוצה לאבד זכאות" (דנה, בת 38, גרושה+3).

בעיות בריאות. סיבה שכיחה פחות לעבודה במשרה חלקית הייתה בעיות בריאות. משתתפים מעטים ציינו כי בעיות בריאות שלהם או של אחד מבני משפחתם מקשות עליהם לעבוד במשרה מלאה:

אני לא רוצה לעבוד יותר כי צריכה להיות עם הילדים, הם מטופלים בהתפתחות הילד פעמיים בשבוע. אני צריכה ללכת איתם ברגל (אורלי, בת 31, נשואה+3).

אני לא יודעת אם אני יכולה לעמוד בהמון שעות בגלל המצב הנפשי. אני מאוד מאוד רוצה. אני לא יכולה לעמוד בכל השעות האלה. אחרי ארבע שעות אני כבר מתפרצת ורוצה ללכת הביתה, איך אעמוד בשמונה שעות? זה חשוב בגלל הפרנסה (אפרת, בת 44, פרודה+4).

6. דיון

מאמר זה בחן את מצבם התעסוקתי של מקבלי שירות במחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, וכן את מאפייניהם האישיים המנבאים את השתתפותם בשוק העבודה ואת מספר שעות עבודתם. כן נבחנו תפיסותיהם באשר לסיבות למצבם התעסוקתי. שאלת המחקר הראשונה עסקה בדפוס התעסוקה. בניגוד להשערת המחקר, נמצא כי מרבית המשתתפים שמרו על דפוס תעסוקה יציב בשתי נקודות הזמן: כ-40% עבדו בשתי נקודות הזמן, וכ-20%

לא עבדו בשתיהן (בסך הכול כ-60%). עם זאת, כ-40% מהמשתתפים עבדו רק בנקודת זמן אחת.

שאלת המחקר השנייה ביקשה לבחון אילו מאפיינים אישיים המגדילים את הסיכוי להשתתפות רבה יותר בשוק העבודה במשך תקופה של חמש שנים. לפי ממצאי הרגרסיה האורדינלית, השערת המחקר אוששה בחלקה. בהתאם להשערת המחקר, ובדומה לממצאי מחקרים קודמים (Achdut, 2016; Achdut & Stier, 2018; Bruckmeier et al., 2019), הגורמים המנבאים השתתפות רבה יותר בשוק העבודה קשורים למספר ילדים נמוך יותר, ארץ לידה שאינה ישראל, קיום הכשרה מקצועית, היעדר מצוקה בין-דורית ומצב בריאות טוב יותר. בניגוד להשערת המחקר ובניגוד לממצאי מחקרים קודמים, לא נמצא קשר מובהק בין מגדר, גיל, מצב משפחתי ומספר שנות הלימוד הפורמליות לבין מידת ההשתתפות בשוק העבודה.

באשר למשתתפים שלא עבדו בשתי נקודות הזמן, הספרות המחקרית מראה כי למצב של אי-תעסוקה מתמשך יש השלכות קשות על איכות החיים של הפרט, ואלה כוללות פגיעה במצב הכלכלי, הבריאותי, החברתי, המשפחתי והנפשי (Gans, 2009; De Graaf-Zijl & Nolan, 2011; Hanisch, 1999). הממצאים האיכותניים במחקר הנוכחי מחזקים זאת: מרבית המשתתפים שלא עבדו בשתי נקודות הזמן ציינו כי הם משלמים על כך מחיר כלכלי, חברתי ונפשי כבד.

נשאלת השאלה מדוע, על אף המחירים הללו, הם לא השתלבו בעבודה. מודלים כלכליים של היצע עבודה עוסקים בגורמים המנבאים אם אדם כלשהו יעבוד, ומה יהיה היקף עבודתו. הנחת המוצא היא שהאדם יבחר באפשרות שיפיק ממנה את מרב התועלת הכלכלית. החלטתו על עתידו בשוק העבודה מורכבת משני שלבים: ראשית, האדם מחליט אם לעבוד או לא, ולאחר מכן, אם בחר לעבוד, הוא קובע את היקף השעות. שתי ההחלטות תלויות בגורמים שלהלן: השכר המוצע לו, מאפייניו האישיים (לרבות מאפייני ההון האנושי ומאפיינים דמוגרפיים) וגובה הכנסתו שלא מעבודה (מתשלומי העברה או הכנסות אחרות) (להרחבה ראו אחדות, 2007). לעומת המודלים הכלכליים, המתמקדים בתועלת הכלכלית, מחקרים אחרים מצביעים על שיקולי תועלת הוליסטיים, כלומר שיקולים המביאים בחשבון מכלול רחב של תחומים מלבד הכלכלי (בנימין וניסים, 2017; Loya, ; 2010; Albelda & Shea, 2010; Nicoll, 2017; Liberman, Albelda, & Babcock, 2008).

הניתוח האיכותני שערכנו תומך בטענה כי שיקולי התועלת בהחלטה על תעסוקה הם הוליסטיים ולא רק כלכליים. למשל, מצאנו שהשיקולים בעד השתלבות בעבודה קשורים לצורך כלכלי, לצורך בחברה ולצורך נפשי בסיפוק ובהגשמה עצמית, ואילו השיקולים נגד השתלבות בעבודה כוללים חשש מפגיעה במצב הבריאות הפיזי והנפשי, צורך לטפל בילדים, וכן שיקולים המתייחסים לאובדן הגמלה להבטחת הכנסה וההטבות הנלוות לה לצד הגידול בהוצאות הכרוכות ביציאה לעבודה.

ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הספרות המראה כי ליציאה לעבודה יש השלכות בעלות כיוונים מנוגדים. מחד גיסא נמצא כי יציאה לעבודה משפיעה לחיוב על תחושת הערך העצמי (סטריאר ואחרים, 2011; Perkins, 2008), על המצב הכלכלי (סטריאר ואחרים, 2011; Danziger et al., 2002) ועל הקשרים החברתיים והמעורבות החברתית (Haux et al., 2012). מאידך גיסא נמצא כי יציאה לעבודה אינה בהכרח מיטיבה את המצב הכלכלי (Albelda & Boushey & Gundersen, 2001; Shea, 2010), משום שהיא עשויה להוביל לפגיעה במצב הבריאותי, הפיזי והנפשי (Sullivan & DeCoster, 2012; McHardy, 2012; Burgard et al., 2012), לפגיעה בטיפול בילדים (Cook, 2012; Harden et al., 2012) ובשביעות הרצון הכללית מהחיים (Cook, 2012).

הממצא ולפיו ההעדפה התעסוקתית של המשתתפים היא תוצר של מערכת שיקולים הוליסטית הולם את התפיסה המקובלת בקרב חוקרים וקובעי מדיניות, ולפיה עוני הוא תופעה רב-ממדית (Lister, 2004; Alkire et al., 2015). לתפיסה זו תרמה גישת היכולות שפיתח הכלכלן אמרטייה סן (Sen, 1992), ולפיה **עוני** הוא חוסר יכולת בסיסית לרכוש רמת חיים מקובלת בסיסית במגוון תחומים: תנאי מחיה חומריים (הכנסה, צריכה ורכוש), בריאות, השכלה, פעילות אישית (לרבות עבודה והשתתפות פוליטית), קשרים ויחסים חברתיים, סביבה וביטחון כלכלי ופיזי (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2009). בהתאם לגישה הרב-ממדית, הרואה את כלל הממדים כחשובים לאיכות החיים, נראה כי גם החלטת המשתתפות לצאת לעבודה או להימנע מעבודה מביאה בחשבון את מכלול ממדי החיים ואת ההשלכות ההוליסטיות שיהיו לכך על חייהן. אפשר לתאר מערך שיקולים זה כמטוטלת הנעה בין שיקולי לחיוב לשיקולים לשלילה. ככל שהתועלת ההוליסטית מן היציאה לעבודה קטנה כך מידת ההשתתפות בשוק העבודה קטנה, ולהפך: ככל שהתועלת ההוליסטית גדלה כך מידת ההשתתפות גדלה. ממצאי הניתוח הרב-ממדי מחזקים זאת, ומעידים כי יש קשר בין המאפיינים האישיים של הפרט – רקע, הון אנושי ומצב הבריאות – לבין מידת ההשתתפות בשוק העבודה. מי שמאפייניו חזקים יותר הוא בעל הסתברות גבוהה יותר לעבוד באופן עקבי וממושך יותר.

התבוננות הוליסטית זו מלמדת כי ניסיונם של המשתתפים במחקר לשפר את מצבם התעסוקתי עשוי לפגוע בממדים אחרים הנחשבים מהותיים לאיכות חייהם. הבחירה שלא לעבוד אינה נובעת מנוחות, מעצלנות או מחוסר מוטיבציה, כפי שעולה לעיתים מהספרות ומהשיח הציבורי (Reutter et al., 2009; Gans, 2009; Baumberg, 2016). ממצאים אלו מקבלים אישור במחקרם של וולף ודה-שליט (Wolff & de-Shalit, 2007). הללו מרחיבים את גישת היכולות של סן, המצביע על קשר בין ממדים שונים באופן שבו שיפור בממד אחד יכול להוביל להטבה או להחמרה בממדים אחרים. לטענתם, במצב של עוני פתרון בעיותיו הקיומיות של האדם מעורר בעיות אחרות. למשל, כדי לקנות אוכל למשפחתו עלול האדם החי בעוני להימנע מתשלום חשבונות או מרכישת תרופות חיוניות, ובכך להחמיר את מצבו ומצב משפחתו. כשהמוחלשות מתפשטת מאובדן תפקוד אחד לשני ולשלישי היא נעשית

מסוכנת, כיוון שנוצרים מקבצים של מצבי מוחלשות שהפרט או המשפחה אינם מסוגלים להם. מחקרם מצביע על הצורך בחשיבה הוליסטית ומערכתית כדי להימנע ממצב שבו ניסיון הפרט לשפר את מצב התעסוקה שלו פוגע בממדים האחרים.

אשר לשעות העבודה של המשתתפים, נמצא כי בנקודת הזמן הראשונה עבדו מרביתם (60%) במשרה חלקית, ובנקודת הזמן השנייה – כמחציתם (52%). בהתאם להשערת המחקר, ממצאי הניתוח הרב-משתני מלמדים כי יש קשר בין המאפיינים האישיים מגדר, גיל ומצב משפחתי לבין מספר שעות העבודה השבועיות של המשתתפים. גברים, מי שגילם מבוגר יותר ומשתתפים החיים בזוגיות נוטים לעבוד שעות רבות יותר. הממצאים האיכותניים מחזקים זאת, ומלמדים כי הסיבות המרכזיות לעבודה במשרה חלקית הן טיפול בילדים וקיצוץ בגמלה להבטחת הכנסה ובגמלת דמי המזונות ובהטבות הנלוות להן. משתתפים רבים, ובעיקר נשים, ציינו כי הן חשות לכודות בעבודות במשרה חלקית, באין חלופה טובה יותר, משום שהן המטפלות העיקריות או הבלעדיות בילדיהן. המשתתפות חשו לכודות גם משום שעבודה במשרה מלאה עשויה להיות לא כדאית כלכלית, בעקבות הפגיעה בקצבת המזונות ובהטבות הנלוות. במבנה הגמלאות וההטבות הקיים בישראל, עבודה במשרה מלאה מובילה לקיצוץ בגובה הגמלה ואף לאובדן הזכאות לגמלה, וכן לביטולן של הטבות אחרות. לפיכך הבחירה הכלכלית הנבונה ביותר היא לשלב גמלה ועבודה – דבר המגביל את שעות העבודה בשבוע. אייזיק, צדקה וברמלי-גרינברג (2019) הראו כי המדיניות של מרבית משרדי הממשלה והמוסדות הציבוריים (משרד הבריאות, המוסד לביטוח לאומי, משרד הבינוי והשיכון, משרד הרווחה, משרד המשפטים, משרד החינוך, משרד האוצר, משרד התחבורה, רשויות מקומיות, חברת החשמל ובזק) מצמצמת את הסיוע ואת ההנחות וההטבות הניתנים לאנשים החיים בעוני או אף מבטלת אותם כליל בעת יציאתם לעבודה, או בעת שהם מרחיבים את היקף עבודתם. מצב זה מקשה על אנשים החיים בעוני להתפתח מקצועית, ומאלץ רבים מהם לעסוק בעבודות במשרה חלקית.

לסיכום, מן הדיון עולה כי העדפתם התעסוקתית של המשתתפים במחקר היא תוצר של מערכת שיקולים הוליסטית וכי ניסיונם של המשתתפים – וביתר שאת אלו המתמודדים עם חסמים אישיים – לשפר את מצבם התעסוקתי עשוי לפגוע בממדים אחרים הנחשבים מהותיים לאיכות חייהם, ולכן חלקם נאלצים להימנע מכך. עוד עולה כי עבור משתתפים רבים, ובעיקר נשים, הבחירה הכלכלית הנבונה היא לעבוד בחלקיות משרה, דבר שלוכד אותן בעבודות ללא אופק מקצועי וללא תקווה לשיפור במצבן הכלכלי.

מגבלות המחקר

למחקר זה שלוש מגבלות עיקריות:

1. גודל המדגם: גודלן של תת-הקבוצות אינו מאפשר לבחון את הקשר בין מאפייני המשתתפים לבין הסתברות להשתייך לכל אחד ממצבי התעסוקה כפי שנמדד במשולב

- בשתי נקודות המדידה (מתמידים, משתלבים, נושרים משוק העבודה, ולא עובדים כלל);
2. ממחקר זה לא ניתן להכליל לכלל העניים העובדים, אלא רק למקבלי השירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, שמרביתם נשים. יש לסייג גם את יכולתנו להסיק מן המחקר מסקנות באשר לכלל אוכלוסיית מקבלי השירות במחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני, מאחר שאין ביכולתנו להבטיח את ייצוגיות המדגם;
3. המשתתפים נשאלו בכל נקודת זמן אם הם עובדים, אך לא נשאלו באיזו מידה עבדו במהלך השנה, וייתכן שהחלוקה לתת-קבוצות הייתה שונה במקצת מזו שהצגנו במחקר. מדובר במחקר ראשוני, וגם בתחום זה מחקר המשך יעשיר את הבנתנו בנוגע לדפוסי התעסוקה של מקבלי השירות במחלקות לשירותים חברתיים.

המלצות

ממחקר זה אפשר לגזור שתי המלצות מרכזיות למדיניות:

דיוק המענים הטיפוליים

בדומה למחקרים אחרים שבחנו את דפוס העבודה של אנשים החיים בעוני, הממצאים מלמדים כי גם בקרב מקבלי השירות של המחלקות לשירותים חברתיים החיים בעוני אין מדובר בקבוצה אחת, אלא בשלוש תת-קבוצות בעלות מאפיינים שונים: אנשים העובדים מרבית הזמן או כל הזמן, אנשים הנעים בין עבודה לאבטלה, ואנשים שאינם עובדים מרבית הזמן. כדי לשפר את המצב התעסוקתי של אנשים החיים בעוני הפונים למחלקות לשירותים חברתיים יש לדייק את המענים הניתנים לכל אחת מתת-הקבוצות:

- בעת הטיפול בחברי הקבוצה הנוטה לעבוד יש לתת מענה הולם לחסמים המבניים המקשים עליהם להגדיל את שעות עבודתם ויוצרים מעין תקרת זכוכית – כובלים אותם לעבודות מסוג אחד, ומגבילים את יכולתם להשתחרר מהתלות במערכת הגמלאות. לקבוצה זו יש לסייע, למשל באמצעות התרת הקשר בין עבודה לבין גמלת המזונות.
- בעת הטיפול בקבוצה הנוטה שלא לעבוד יש להביא בחשבון כי חברי קבוצה זו מתמודדים גם הם עם חסמים מרובים המקשים עליהם להשתלב בעבודה. המדיניות הנוכחית המתמרצת שילוב בתעסוקה באמצעות צמצום מערכת הגמלאות אינה מועילה להם, והם נותרים תלויים בגמלאות הקיום הזעומות, המביאות אותם לחיות בעוני קשה ביותר (אנדלברד ואחרים, 2019). בטיפול בקבוצה זו יש לפתח מענים ספציפיים קצרי טווח וארוכי טווח. בין המענים לטווח הקצר יש לשקול להרחיב את התמיכה באמצעות מערכת הביטחון הסוציאלי. בין המענים לטווח הארוך יש להביא בחשבון את החשיבות שיש בהשתתפות בשוק העבודה לאנשים החיים בעוני, כפי שעולה גם ממחקרים נוספים

(Perkins, 2008), ולהציע עבודה בהיקפים קטנים ביותר, המותאמת ליכולותיהם. ייתכן שמודל של **עבודת מעבר** (Transitional jobs) במסגרות קהילתיות תמורת תשלום עשוי לתת מענה הן למצוקה הכלכלית הן לצורך בתעסוקה ובאינטראקציה אנושית. מודל זה קיים בכמה מדינות, והוכיח עצמו כאפקטיבי בקרב אנשים בעלי חסמים מרובים. עם זאת, אף שבמדינות אלו מטרתו היא לשמש מודל מעבר בין אי-עבודה לעבודה, מומלץ לבחון את האפקטיביות שלו גם כמודל ארוך טווח (Hamilton, Baider & Frank, 2006; Hamilton, 2012; Zweig, Yahner, & Redcross, 2011).

- יש לאמץ אמצעי מדיניות ותוכניות התערבות לפיתוח ההון האנושי של אנשים החיים בעוני ומקבלי גמלאות קיום. התערבויות אלה כוללת בעיקר מסלולי הכשרה מקצועית, תוכניות לשכלול הכישרים והמיומנויות התעסוקתיות, ושיתופי פעולה עם מעסיקים שיקלטו עובדים ויכשירו אותם לתפקידים שונים תוך כדי עבודתם. כל אלה כדי להגדיל את סיכוייהם להשתלב ב"עבודה טובה", הכוללת לא רק שכר גבוה יותר ושעות עבודה רבות יותר, אלא גם אתגר ועניין, אפשרויות ללמידה וקידום, לצד סביבת עבודה נאותה ואקלים חיובי ומאפשר. תוכניות המשלבות בין מתן הכשרה פורמלית למקצוע מסוים לצד התנסות בעבודה במקצוע הנלמד במהלך תקופת ההכשרה נמצאו כיעילות ביותר להשתלבות בתעסוקה ולהתמדה בה (לדיון ראו Achdut & Stier, 2021).

הקמת גוף בין-משרדי אשר יתכלל את הטיפול באנשים שחיים בעוני

המחקר הראה כי בקרב משתתפים המתמודדים עם חסמים מרובים, יציאה לעבודה עשויה להוביל לפגיעה בממדים אחרים שהם מהותיים לאיכות חייהם, בין היתר בשל חוסר תיאום בין גופי הממשלה השונים. הדבר בולט במיוחד בתחום הקיצוץ בהטבות הנלוות. בנימין וניסים (2017) טענו טענה דומה. לדבריהן, הגופים השונים המטפלים באנשים החיים בעוני נוטים להפריד בין תחומי הדיור, הבריאות, הרווחה, החינוך והתעסוקה, והפרדה זו מובילה ל"החמצת האופנים בהם החסמים בכל אחד מתחומים אלו, נוטים להזין זה את זה" (עמ' 70). למסקנה דומה הגיעו גם אייזיק ואחרים (2019). כדי לתת מענה הולם לבעיה אנו מחזקים את המלצתה של הוועדה למלחמה בעוני (2014) ושל חוקרים אחרים (אייזיק ואחרים, 2019), ולפיה יש להקים גוף שיתכלל את הטיפול באנשים בעוני, יסייע להתאים את שלל המענים של משרדי הממשלה, הרשויות מקומיות והגופים האחרים ויגשר בין המשרדים, כדי שיציאת האנשים החיים בעוני לעבודה תיטיב עם ממדים אחרים בחייהם ותאפשר להם ליצור שינוי הוליסטי באיכות החיים.

מקורות

- אחדות, נ' (2007). התכנית לשילוב הורים יחידים בשוק העבודה: משאבים וחסמים להשתלבות בתעסוקה. **ביטחון סוציאלי**, 73, 69–111.
- אחדות, נ' (2011). **מדיניות הרווחה והיצע עבודה: המקרה של אימהות חד הוריות בישראל** (עבודת דוקטורט שלא פורסמה). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- אייזיק, ע', צדקה, ט' וברמלי-גרינברג, ש' (2019). **עובדים החיים בעוני: מיפוי צרכים ומענים: מחקר מקדמי לצורך קבלת החלטה**. ירושלים: מכון מאירס-גיוינט-ברוקדייל.
- אנדלד, מ', גוטליב, ד', היר, א' וכראדי, ל' (2017). **ממדי העוני והפערים החברתיים: דוח שנתי, 2016**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.
- אנדלד, מ', גוטליב, ד', היר, א' וכראדי, ל' (2019). **ממדי העוני והפערים החברתיים: דוח שנתי, 2018**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.
- בנימין, א' וניסים, ש' (2017). **הבנת חסמים לחילוף מעוני במיקומים חברתיים שונים: חסמי תעסוקה וחסמים במימוש זכויות וקבלת שירותים**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, יחידת המחקר בנושא העוני.
- ברששת, ד' (2018). **העובד הסוציאלי התעסוקתי: תפקיד בהתפתחות. אדם ועבודה**, 11, 11–18.
- <https://did.li/EWviC>. חלק 1. **דוח המליאה**. (2014). הוועדה למלחמה בעוני בישראל (2014).
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2013). **שאלון הסקר החברתי לשנת 2013**. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2015/seker_hevrati13_1594/pdf/app1_h.pdf
- טולידנו, א' וגוטליב, ד' (2015). **שכירים במשרה חלקית ואבטלה מורחבת**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי. <https://did.li/KFKTY>
- ליבלד, ע', תובל-משיח, ר' וזילבר, ת' (2010). **בין השלם לחלקי, ובין תוכן לצורה**. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 21–42). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2017). **סקירת השירותים החברתיים 2016**. <https://did.li/tuSfT>
- סטריאר, ר', איזיקוביץ, צ' ובוכבינדר, א' (2011). **פני העוני: על חויית העוני של אנשים עובדים בישראל: דו"ח מסכם**. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- Achdut, N. (2016). The differential role of human capital and health in explaining welfare exit-route and labour outcomes. *International Journal of Social Welfare*, 25(3), 235–246.
- Achdut, N., & Endveld, M. (In press). Employment and earnings mobility among income support recipients, 2005–2015. *Israel Economic Review*.

- Achdut, N., & Stier, H. (2016). Long-term employment and earnings patterns of welfare recipients: The role of the local labor market. *Social Service Review*, 90(4), 647–682.
- Achdut, N., & Stier, H. (2018). Welfare-use accumulation and chronic dependency in Israel: The role of structural factors. *Journal of Social Policy*, 49(1), 1–21.
- Achdut, N., & Stier, H. (2021). The role of monetary and non-monetary job quality components in determining welfare exit. *Journal of Social Policy*, 50(1), 79–103.
- Albelda, R., & Shea, J. (2010). To work more or not to work more: Difficult choices, complex decisions for low-wage parents. *Journal of Poverty*, 14(3), 245–265.
- Alfred, M. V. (2005). Does Wisconsin works work? Perspectives of participating women and their employers. *Journal of Family and Economic Issues*, 26(3), 345–370.
- Alfred, M. V., & Martin, L. G. (2007). The development of economic self-sufficiency among former welfare recipients: Lessons learned from Wisconsin's welfare to work program. *International Journal of Training and Development*, 11(1), 2–20.
- Alkire, S., Foster, J. Seth, S., Santos, M. E., Roche, J. M., & Ballon, P. (2015). *Multidimensional poverty measurement and analysis*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Andreß, H.-J., & Lohmann, H. (Eds.) (2008). *The working poor in Europe: Employment, poverty and globalisation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Aybas, M., Elmas-Atay, S., & DüNDAR, G. (2015). Job insecurity and burnout: The moderating role of employability. *European Journal of Business and Management*, 7(9), 195–203.
- Baider, A., & Frank, A. (2006). Transitional jobs: Helping TANF recipients with barriers to employment succeed in the labor market. *Center for Law and Social Policy*.
<http://hdl.voced.edu.au/10707/66908>
- Barusch, A. S., Luptak, M., & Hurtado, M. (2009). Supporting the labor force participation of older adults: An international survey of policy options. *Journal of Gerontological of Social Work*, 52(6), 584–599.
- Baumberg, B. (2016). The stigma of claiming benefits: A quantitative study. *Journal of Social Policy*, 45(2), 181–199.
- Berloff, G., Matteazzi, E., & Villa, P. (2016). *Family background and youth labour market outcomes across Europe* (Working Paper). ECINEQ.
- Bloom, D., Loprest, P. J., & Zedlewski, S. R. (2011). *TANF recipients with barriers to employment* (Brief No. 1). <https://did.li/84A5q>

- Bosman, J., Buitendach, J. H., & Laba, K. (2005). Job insecurity, burnout and organisational commitment among employees of a financial institution in Gauteng. *SA Journal of Industrial Psychology, 31*(4), 32–40.
- Boushey, H., & Gundersen, B. (2001). *When work just isn't enough: Measuring hardships faced by families after moving from welfare to work* (Briefing Paper). Economic Policy Institute.
- Bruckmeier, K., Lietzmann, T., & Saile, A. T. (2019). Welfare dynamics and employment: Heterogeneous paths through means-tested basic income in Germany. *Journal of Social Policy, 49*(2), 271–297.
- Burgard, S. A., Kalousova, L., & Seefeldt, K. S. (2012). Perceived job insecurity and health: The Michigan recession and recovery study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine, 54*(9), 1101–1106.
- Cancian, M., Haveman, R., Meyer, D. R., & Wolfe, B. (2003). *The employment, earnings, and income of single mothers in Wisconsin who left cash assistance: Comparisons among three cohorts* (Special Report No. 85). University of Wisconsin-Madison: Institute for Research on Poverty. <https://did.li/eNpCN>
- Cohen, Y., & Stier, H. (2006). The rise in involuntary part-time employment in Israel. *Research in Social Stratification and Mobility, 24*(1), 41–54.
- Collins, J. L., & Mayer, V. (2010). *Both hands tied: Welfare reform and the race to the bottom in the low-wage labor market*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cook, K. E. (2012). Single parents' subjective wellbeing over the welfare to work transition. *Social Policy and Society, 11*(2), 143–155.
- Cooke, M. (2009). A welfare trap? The duration and dynamics of social assistance use among lone mothers in Canada. *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de sociologie, 46*(3), 179–206.
- Crettaz, E. (2011). *Fighting working poverty in post-industrial economies: Causes, trade-offs and policy solutions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Danziger, S., Heflin, C. M., Corcoran, M. E., Oltmans, E., & Wang, H.-C. (2002). Does it pay to move from welfare to work? *Journal of Policy Analysis and Management, 21*(4), 671–692.
- Danziger, S. K., Danziger, S., Seefeldt, K. S., & Shaefer, H. L. (2016). From welfare to a work-based safety net: An incomplete transition. *Journal of Policy Analysis and Management, 35*(1), 231–238.
- De Graaf-Zijl, M., & Nolan, B. (2011). Household joblessness and its impact on poverty and deprivation in Europe. *Journal of European Social Policy, 21*(5), 413–431.

- De Witte, H. (1999). Job insecurity and psychological well-being: Review of the literature and exploration of some unresolved issues. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 155–177.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being? *Social Indicators Research*, 57(2), 119–169.
- Dworsky, A., & Courtney, M. E. (2007). Barriers to employment among TANF applicants and their consequences for self-sufficiency. *Families in Society*, 88(3), 379–389.
- Edin, K., & Lein, L. (1997). *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gans, H. J. (2009). Antipoverty policy for the excluded poor. *Challenge*, 52(6), 79–95.
- Gibb, K., Stephens, M., Reuschke, D., Wright, S., Besemer, K., & Sosenko, F. (2016). *How does housing affect work incentives for people in poverty?* Joseph Rowntree Foundation.
- Halchuk, P. (2006). Measuring employment outcomes for Indigenous Australians. *Australian Journal of Labour Economics*, 9(2), 201–215.
- Halleröd, B., Ekbrand, H., & Bengtsson, M. (2015). In-work poverty and labour market trajectories: Poverty risks among the working population in 22 European countries. *Journal of European Social Policy*, 25(5), 473–488.
- Hamilton, G. (2012). *Improving employment and earnings for TANF recipients* (Brief No. 6). <https://did.li/iweaa>
- Hanisch, K. A. (1999). Job loss and unemployment research from 1994 to 1998: A review and recommendations for research and intervention. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 188–220.
- Harden, J., MacLean, A., Backett-Milburn, K., & Cunningham-Burley, S. (2012). The "family-work project": Children's and parents' experiences of working parenthood. *Families, Relationships and Societies*, 1(2), 207–222.
- Harris, K., Krygsman, S., Waschenko, J., & Laliberte Rudman, D. (2017). Ageism and the older worker: A scoping review. *The Gerontologist*, 58(2), e1–e14.
- Haux, T., Salmon, D., Taylor, L. E., Deave, T., Cohen, S., Dewar, L., & Samelius, T. (2012). A longitudinal qualitative study of the journeys of single parents on Jobseeker's Allowance. *The Journal of Poverty and Social Justice*, 20(3), 337–341.
- Herbst, C. M., & Stevens, D. W. (2010). The impact of local labor market conditions on work and welfare decisions: Revisiting an old question using new data. *Population Research and Policy Review*, 29(4), 453–479.

- Hogan, M. J., Solheim, C., Wolfgram, S., Nkosi, B., & Rodrigues, N. (2004). The working poor: From the economic margins to asset building. *Family Relations*, 53(2), 229–236.
- Horemans, J. (2016). *Half a job, twice as poor: Empirical investigations into the role of earnings, family composition, and institutions as factors underlying the poverty risk of part-timers across Europe* (Doctoral Dissertation). University of Antwerp.
DOI:10.13140/RG.2.2.30673.58725
- Horemans, J., Marx, I., & Nolan, B. (2016). Hanging in, but only just: Part-time employment and in-work poverty throughout the crisis. *IZA Journal of European Labor Studies*, 5(5), 1–19.
- Juon, H.-S., Green, K. M., Fothergill, K. E., Kasper, J. D., Thorpe, R. J., & Ensminger, M. E. (2010). Welfare receipt trajectories of African-American women followed for 30 years. *Journal of Urban Health*, 87(1), 76–94.
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489–16493.
- Kauppinen, T. M., Angelin, A., Lorentzen, T., Bäckman, O., Salonen, T., Moisio, P., & Dahl, E. (2014). Social background and life-course risks as determinants of social assistance receipt among young adults in Sweden, Norway and Finland. *Journal of European Social Policy*, 24(3), 273–288.
- Kwon, J., & Hetling, A. (2017). Moving in and out of welfare and work: The influence of regional socioeconomic circumstances on economic disconnection among low-income single mothers. *Economic Development Quarterly*, 31(4), 326–341.
- Lee, K. H., & Yoon, D. P. (2009). Determinants of unemployment and economic hardship of welfare leavers who have reached their lifetime limits. *Journal of Social Service Research*, 35(2), 125–134.
- Lerman, R. (2005, January). How did the 2001 recession affect single mothers? *Single Parents' Earnings Monitor*.
- Levin, L., & Sefati, N. (2018). Social workers and unemployment: Factors associated with using employment-promoting practices in Israeli Municipal Departments of Social Services. *Health & Social Care in the Community*, 26(5), 685–694.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge, U.K: Polity Press.
- Loprest, P., & Nichols, A. (2011). *Dynamics of being disconnected from work and TANF*. Urban Institute.
- Loya, R., Liberman, R. J., Albelda, R., & Babcock, E. (2008). *Fits & starts: The difficult path for working single parents*. Crittenton Women's Union and The Center for Social Policy Publication, Paper 10.

- McHardy, F. (2012). *Surviving poverty: The impact of lone parenthood*. The Poverty Alliance.
- Millar, J. (2007). The dynamics of poverty and employment: The contribution of qualitative longitudinal research to understanding transitions, adaptations and trajectories. *Social Policy and Society*, 6(4), 533–544.
- Moffitt, R., & Winder, K. (2005). Does it pay to move from welfare to work? A comment on Danziger, Heflin, Corcoran, Oltmans, and Wang. *Journal of Policy Analysis and Management*, 24(2), 399–409.
- Moore, Q., Wood, R. G., & Rangarajan, A. (2012). The dynamics of women disconnected from employment and welfare. *Social Service Review*, 86(1), 93–118.
- Nam, Y. (2005). The roles of employment barriers in welfare exits and reentries after welfare reform: Event history analyses. *Social Service Review*, 79(2), 268–293.
- Nickell, S. (2004). Poverty and worklessness in Britain. *Economic Journal*, 114(494), C1–C25.
- Nicoll, K. L. (2017). Who defines need: Low-income individuals' interpretations of need and the implications for participation in public assistance programs. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 44(4), 117–141.
- OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) (2009). *In-work poverty: What can governments do?* (Policy Brief).
<https://www.oecd.org/els/43650040.pdf>
- OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) (2020). *Part time employment rate*.
<https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm>
- OECD.Stat (Organization for Economic Cooperation and Development) (2021).
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=INVPT_I
- O'Neill, D., & Sweetman, O. (1998). Intergenerational mobility in Britain: evidence from unemployment patterns. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 60(4), 431–447.
- Perkins, D. (2008). Improving employment participation for welfare recipients facing personal barriers. *Social Policy and Society*, 7(1), 13–26.
- Reutter, L. I., Stewart, M. J., Veenstra, G., Love, R., Raphael, D., & Makwarimba, E. (2009). “Who do they think we are, anyway?” Perceptions of and responses to poverty stigma. *Qualitative Health Research*, 19(3), 297–311.
- Salverda, W., & Checchi, D. (2015). Labor market institutions and the dispersion of wage earnings. In A. B. Atkinson, & F. Bourguignon (Eds.), *Handbook of income distribution*, Vol. 2B (pp. 1535–1727). Amsterdam: Elsevier.

- Schmid, G. (2010). Non-standard employment and labour force participation: A comparative view of the recent development in Europe (Discussion Paper No. 5087). IZA.
- Seefeldt, K. S., & Orzol, S. M. (2005). Watching the clock tick: Factors associated with TANF accumulation. *Social Work Research, 29*(4), 215–229.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. New York: Russell Sage Foundation.
- Shannon, M. (2009). Canadian lone mother employment rates, policy change and the US welfare reform literature. *Applied Economics, 41*(19), 2463–2481.
- Simmons, L. A., & Swanberg, J. E. (2009). Psychosocial work environment and depressive symptoms among US workers: Comparing working poor and working non-poor. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 44*(8), 628–635.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress (CMEPSP)*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Sullivan, M. K., & DeCoster, V. A. (2001). Looking back: Effects of TANF and employment status on well-being. *Journal of Family Social Work, 6*(4), 101–115.
- Torsney, C. B. (2014). In-work poverty. In B. Cantillon, & F. Vandenbroucke (Eds.), *Reconciling work and poverty reduction: How successful are European welfare states?* (pp. 131–156). New York: Oxford University Press.
- Vauhkonen, T., Kallio, J., Kauppinen, T. M., & Erola, J. (2017). Intergenerational accumulation of social disadvantages across generations in young adulthood. *Research in Social Stratification and Mobility, 48*, 42–52.
- Wavelet, M., & Anderson, M. (2002). Promoting self-sufficiency: What we know about sustaining employment and increasing income among welfare recipients and the working poor. *Focus, 22*(1), 56–61.
- Wolff, J., & de-Shalit, A. (2007). *Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Wood, R. G., Moore, Q., & Rangarajan, A. (2008). Two steps forward, one step back: The uneven economic progress of TANF recipients. *Social Service Review, 82*(1), 3–28.
- Wu, C.-F., Cancian, M., & Meyer, D. R. (2008). Standing still or moving up? Evidence from Wisconsin on the long-term employment and earnings of TANF participants. *Social Work Research, 32*(2), 89–103.
- Zedlewski, S. R. (1999). *Work activity and obstacles to work among TANF recipients*. Washington, D.C: The Urban Institutes.
- Zweig, J., Yahner, J., & Redcross, C. (2011). For whom does a transitional jobs program work? Examining the recidivism effects of the Center for Employment Opportunities program on former prisoners at high, medium, and low risk of reoffending. *Criminology & Public Policy, 10*(4), 945–972.